

Το θέμα που σκοπεύω να εξετάσω απόψε μπορεί να σας φανεί έξω από το πεδίο των άμεσων ενδιαφερόντων σας. Προέρχομαι από τον χώρο της φιλοσοφίας, δηλαδή της Ελλάδας. Επέλεξα όμως να ταξιδέψω στην Κίνα. Απόψε, θα ήθελα να σας μιλήσω για τούτο το ταξίδι, αλλά και για την απόσταση που χρειάστηκε να διανύσω μέχρι να φτάσω στον προορισμό μου. Στα μάτια μου, η Κίνα είναι ο μεγάλος πολιτισμός που αναπτύχθηκε έξω από την ευρωπαϊκή σκέψη· έξω από τη γλώσσα μας, τη μεγάλη ινδοευρωπαϊκή γλώσσα· έξω από την ιστορία μας, τουλάχιστον μέχρι σχετικά πρόσφατα, μέχρι τον 17ο αιώνα, και στην πραγματικότητα μέχρι τον 19ο αιώνα. Σε τούτο το ταξίδι στην Κίνα το στοιχείο που γεννά το μεγαλύτερο θεωρητικό ενδιαφέρον είναι ότι οδηγούμαστε σ' έναν τόπο διαφορετικό, σ' έναν χώρο που βρίσκεται έξω από τις δικές μας αναφορές. Όντως, αν ψάχνουμε μια διαφορετικότητα γλωσσική, αυτή δεν θα τη βρούμε στην

Ινδία, αφού τα σανσκριτικά ανήκουν στην οικογένεια των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών. Κι αν ψάχνουμε μια διαφορετικότητα ιστορική, αυτή δεν θα τη βρούμε στον αραβικό ή τον εβραϊκό κόσμο, οι οποίοι ανέκαθεν συνδέονταν με τη Δύση. Σ' εκείνον που θέλει να βγει έξω από την ευρωπαϊκή σκέψη, στρεφόμενος όμως σ' έναν πολιτισμό εξίσου επεξεργασμένο κι εκλεπτυσμένο με τον ευρωπαϊκό, σ' έναν πολιτισμό που εκφράστηκε εξίσου με τον δικό μας διαμέσου του γραπτού λόγου, έχω να πω το εξής: υπάρχει μόνο η Κίνα.

ΑΝΟΙΓΜΑ Σ' ΕΝΑΝ ΑΛΛΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ

Μου αρέσει να ξεκινώ τις διαλέξεις μου μ' έναν στοχασμό του Πασκάλ. Θέλοντας ν' αποδείξει την υπεροχή της χριστιανικής θρησκείας, ο Πασκάλ γράφει: «Ποιον απ' τους δυο να πιστέψουμε, τον Μωυσή ή την Κίνα;». Η δύναμη του ερωτήματος οφείλεται τόσο στο ότι παρουσιάζεται σαν ένα δίλημμα (τούτο ή εκείνο: ένα δίλημμα ανάμεσα σε δύο εναλλακτικές δυνατότητες για τη σκέψη, ένα χάσμα ανάμεσα σε δύο κόσμους που για τόσο καιρό αγνόησαν ο ένας τον άλλο) όσο και στο ότι το δίλημμα είναι ασύμμετρο. Από τη μια μεριά έχουμε τον Μωυσή, φυσιογνωμία εμβληματική, που συμβολίζει τη θρησκευτική περιπέτεια της Ευρώπης διαμέσου του μονοθεϊσμού. Από την άλλη, όμως, δεν έχουμε τον Κομφούκιο, τον Λάο Τσε, ή κάποιον

άλλο κινέζο στοχαστή. Έχουμε «την Κίνα», έναν πνευματικό τόπο για τον οποίο ο Πασκάλ δεν γνωρίζει ακόμη σχεδόν τίποτε. Ωστόσο, ο Πασκάλ καταφέρνει να αντιληφθεί με πόση δύναμη η Κίνα αντιτάσσεται στην ευρωπαϊκή σκέψη. Ποιον να πιστέψουμε, λοιπόν, τον Μωυσή ή την Κίνα;

Εάν συμβουλευτείτε την έκδοση των *Σκέψεων* του Πασκάλ, θα δείτε ότι ο συγγραφέας διέγραψε το ερώτημα. Το διατυπώνει αλλά κατόπιν το αποσύρει. Το να θέσεις, στα μέσα του 17ου αιώνα, ένα τόσο οξύ ερώτημα είναι αναμφίβολα επικίνδυνο. Ακολουθεί ο διάλογος του Πασκάλ με τον Λιμπερτίνο, όπου συναντάμε μια διατύπωση εξαιρετικής ομορφιάς: «Λέτε: Η Κίνα συσκοτίζει. Σας απαντώ: Ναι, συσκοτίζει, όμως στην Κίνα μπορεί να βρει κανείς διαύγεια — αναζητήστε την». Ποια είναι αυτή η «διαύγεια» που έρχεται απ' την Κίνα;

Ο Πασκάλ μάς καλεί να διαλύσουμε τις νεφελώδεις εντυπώσεις που ενδέχεται να έχουμε όσον αφορά τις διαφορές μεταξύ κινεζικής και ευρωπαϊκής σκέψης. Είναι δουλειά της διάνοιας και του στοχασμού να διατρέξουν και να οργανώσουν λογικά τους διαφορετικούς δρόμους που ακολουθεί το πνεύμα. Δεν υπάρχει εδώ χώρος για εξωτισμούς. Το εδάφιο κλείνει με την ακόλουθη μεθοδολογική προτροπή: «Πρέπει να κοιτάξουμε το ζήτημα στις λεπτομέρειές του, να εξετάσουμε τα ίδια τα τεκμήρια». Σε τούτη την προσπάθεια να αντιπαραβάλουμε την κινεζική με την ευρωπαϊκή σκέψη, θα πρέπει να εξετάσουμε

τα ίδια τα τεκμήρια, να εργαστούμε υπομονετικά, να κινηθούμε στο επίπεδο του συγκεκριμένου.

ΕΝΑ ΤΡΑΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΣΚΕΨΗΣ

Εάν εξετάσουμε με μεγαλύτερη προσοχή την ιστορική βαρύτητα της ανακάλυψης της Κίνας από την Ευρώπη, από τον 16ο και τον 17ο αιώνα και μετά, θα διαπιστώσουμε πρώτα απ' όλα την κατάπληξη που ένιωσαν οι μεγάλοι ευρωπαίοι στοχαστές μπροστά στην Κίνα, για την οποία συγκέντρωναν πληροφορίες μέσω των ιεραποστολών. Προηγουμένως, βέβαια, ο Μάρκο Πόλο είχε φτάσει ως την Κίνα. Καθώς όμως ταξίδεψε οδικώς, δεν μπόρεσε να αισθανθεί αυτό το χάσμα μεταξύ των πολιτισμών που αναδύεται όταν άξαφνα κανείς ανακαλύπτει μια μέρα την Κίνα έχοντας ταξιδέψει διά θαλάσσης — το εσωτερικό τράνταγμα που νιώθει τη στιγμή που αποβιβάζεται στη χώρα αυτή.

Ας στραφούμε λοιπόν στην ιστορία τούτης της αναγεννώμενης και προελαύνουσας Ευρώπης, που σαλπάρει με τις καραβέλλες της και κατευθύνεται αρχικά στον Νέο Κόσμο. Εκεί συναντά έναν άδειο κόσμο, ή μάλλον έναν κόσμο που η ίδια αδειάζει· εν πάση περιπτώσει, έναν κόσμο που δεν της αντιστέκεται. Στην καλύτερη περίπτωση, η εμπειρία αυτή θα γεννήσει το μοτίβο του «αγαθού αγρίου»: ενός ανθρώπου ολόγυμνου, τον οποίο οι Ευρωπαίοι ντύνουν και προσηλυτίζουν. Τούτος ο άνθρω-

πος δεν μπορεί να διαταράξει την αμφίθυμη εικόνα που φιλοτεχνούν γι' αυτόν οι Ευρωπαίοι. Έχοντας παραμείνει τόσο κοντά στη φυσική κατάσταση, είτε θα τον καταφρονήσουν, επειδή δεν υψώθηκε ακόμη στην κατάσταση του πολιτισμού, είτε θα τον θαυμάσουν, επειδή, μην έχοντας ακόμη διαφθαρεί από τα εκφυλισμένα ευρωπαϊκά ήθη, εξακολουθεί να διατηρεί την ανθρωπινή καλοσύνη σε όλη της την αγνότητα. Ωστόσο, ο άνθρωπος αυτός δεν προκαλεί την παραμικρή ανησυχία. Απλώς μας θυμίζει πώς ήμασταν εμείς στις απαρχές μας, στην εποχή της νιότης των λαών. Ο αγαθός άγριος μάς θυμίζει την παιδική μας ηλικία.

Γνωρίζετε, όμως, ότι αμέσως μετά την ανακάλυψη της Αμερικής, τα ίδια αυτά πλοία, αρχικά ισπανικά και πορτογαλικά, κατευθύνθηκαν στα λιμάνια της νότιας Κίνας. Εκεί, οι Ευρωπαίοι, αποβιβαζόμενοι στην Καντόνα, βρήκαν έναν κόσμο γεμάτο. Ίσως να γνωρίζετε ότι οι ιεραπόστολοι που αποβιβάστηκαν στην Κίνα στις αρχές του 16ου αιώνα χρειάστηκε να μάθουν κινεζικά, να σεβαστούν τα τοπικά έθιμα, να τιμήσουν τον Αυτοκράτορα, να μελετήσουν τους κινέζους κλασικούς. Κοντολογίς, να «σινοποιηθούν» ως έναν βαθμό. Υποχρεώθηκαν να φορέσουν τοπικές ενδυμασίες κ.λπ. Έφτασαν μέχρι του σημείου να κάνουν ιδιαίτερα μαθήματα μαθηματικών στον Αυτοκράτορα και να μεταφράσουν τα Στοιχεία του Ευκλείδη. Το μήνυμα του χριστιανισμού είχε μικρή απήχηση. Οι καλλιεργημένοι Κινέζοι ελάχιστα ταραχτήκαν απ' τα όσα

μάθαιναν για την Ευρώπη. Αντίθετα, οι μεγάλοι Ευρωπαίοι της εποχής —όπως δείχνει και η παρατήρηση του Πασκάλ— αισθάνθηκαν τεράστια κατάπληξη, ένα αληθινό τράνταγμα, με την ανακάλυψη αυτού του διαφορετικού κόσμου, του εντελώς αλλότριου σε σχέση με τις ευρωπαϊκές αναφορές και του εξίσου ανεπτυγμένου με τον «δικό μας» κόσμο, τον κόσμο της Ευρώπης.

Ο πρώτος μάρτυρας αυτού του διανοητικού τραντάγματος υπήρξε, εξ όσων γνωρίζω, ο Μονταίνιος. Στην τρίτη έκδοση των *Δοκιμίων* του, ο Μονταίνιος προσθέτει την ακόλουθη, παρενθετική αλλά μεστή νοήματος, παρατήρηση: «Η Κίνα είναι ένα βασίλειο του οποίου ο πολιτισμός, δίχως επαφή και επικοινωνία με τον δικό μας, ξεπερνά σε αριστεία τα δικά μας παραδείγματα από πολλές απόψεις. Η ιστορία της Κίνας με διδάσκει πόσο πιο πλατύς και ποικίλος είναι ο κόσμος απ' όσο φαντάζονταν οι αρχαίοι, αλλά κι εμείς οι ίδιοι».

Αυτή είναι η «ετερότητα» της Κίνας, της οποίας ο πολιτισμός έφτασε σ' ένα επίπεδο συγκρίσιμο μ' εκείνο του δικού μας πολιτισμού, αλλά που αναπτύχθηκε ανεξάρτητα από εμάς και, συνεπώς, αδιαφορώντας για εμάς. Μας κάνει να ανακαλύψουμε μια πνευματική δυνατότητα που βρίσκεται έξω απ' το δικό μας πλαίσιο αναφοράς, που δηλαδή δεν περνά από τη μεγάλη ενότητα της ευρωπαϊκής πνευματικής παράδοσης, ενότητα που ως τότε θεωρούνταν μοναδική: αυτήν που ξεκινά με τον Αδάμ, τον Νώε, τον Κατακλυσμό, απλώνεται κατόπιν στη Μεσοπο-

ταμία και την Αίγυπτο, συγκλίνει στην Ελλάδα, ενισχύεται στη Ρώμη, και καταλήγει σε «εμάς» — σε εμάς τους Ευρωπαίους.

Όταν μιλώ για *ετερότητα*, έχω στο νου μου τις πρώτες φράσεις του σπουδαίου βιβλίου του Φουκώ, *Οι λέξεις και τα πράγματα*. Εκεί, σχολιάζοντας μια ανθολογία του Μπόρχες, ο Φουκώ κάνει λόγο για την «ετεροτοπία» της Κίνας. Η έννοια της «ετεροτοπίας» είναι εντελώς διαφορετική από την έννοια της «ουτοπίας». Είναι αλήθεια ότι υπάρχει μια παράδοση, στη Γαλλία κυρίως, που βλέπει την Κίνα σαν μια *ουτοπία*. Η παράδοση αυτή εκδηλώθηκε ιδίως τον 18ο αιώνα. Αρκεί να θυμηθούμε την κινεζική «κατήχηση» ή, πιο πρόσφατα, τον μαοϊσμό. Ωστόσο, η λέξη «ετεροτοπία» δηλώνει κάτι εντελώς διαφορετικό: δεν αναφέρεται σε μια χώρα λίγο-πολύ φανταστική, μια γη που υπόσχεται την ευτυχία. Η λέξη αναφέρεται στην ύπαρξη ενός αλλότριου τύπου, βεβαιώνοντας ότι υπάρχει ένα *αλλού* της σκέψης. Και αυτό το «αλλού» της σκέψης αναγκάζει τη δική μας σκέψη να αντιδράσει.

Τούτο συμβαίνει με τον Μονταίνιο και με τον Πασχάλ. Θα μπορούσα όμως να παραθέσω και τον Μοντεσκιέ, ο οποίος στο τέλος του πρώτου βιβλίου του *Πνεύματος των Νόμων*, και έχοντας προηγουμένως θεμελιώσει το σύστημά του για τα πολιτικά καθεστώτα, μας λέει: Κατά βάθος, τα όσα μαθαίνω για την Κίνα είναι σε θέση να προκαλέσουν την κατάρρευση ολόκληρου του οικοδομήματός μου. Η Κίνα συνεχίζει να βρίσκεται έξω απ' το δικό

μας πλαίσιο αναφοράς· είναι σε θέση να αναιρέσει τη διάκριση ανάμεσα στις διάφορες μορφές διακυβέρνησης που θέτει ο Μοντεσκιέ, συνεχίζοντας μια παράδοση που ανάγεται στον Πλάτωνα: την παράδοση της ευρωπαϊκής πολιτικής σκέψης που αναστοχάζεται τις διαφορετικές εκφάνσεις του πολιτικού φαινομένου.

Στη συνέχεια, ο Μοντεσκιέ θα αποκαταστήσει την ευστάθεια του συστήματός του. Ωστόσο, ακολουθεί μια άλλη παρατήρηση, θαυμαστής οξυδέρκειας. Και εδώ, η παρατήρηση διατυπώνεται εν είδει παρενθετικού σχολίου. Όμως γνωρίζετε ότι, συχνά, σε αυτού του τύπου τις παρατηρήσεις, όπου απομακρυνόμαστε από την ασφάλεια και την άνεση που παρέχει η οργάνωση ενός διανοητικού συστήματος, η σκέψη καταφέρει να διεισδύσει σε μεγαλύτερα βάθη, καθώς στέκεται αντιμέτωπη με διανοητικούς κινδύνους για τους οποίους δεν ήταν προετοιμασμένη: «Από τα παραπάνω συνάγεται ότι είναι σχεδόν αδύνατο να επιβληθεί κάποτε ο χριστιανισμός στην Κίνα». Εδώ, άξαφνα, στις αρχές του 18ου αιώνα, ο Μοντεσκιέ συνειδητοποιεί ότι η χριστιανική θρησκεία, που μέχρι τότε αντιπροσώπευε τη μία Αλήθεια για όλους, τη μία Αλήθεια με οικουμενικό προορισμό, συναντά στην Κίνα ένα ανάχωμα, ή τέλος πάντων μιαν αντίσταση. Πρόκειται για μια διαπίστωση που καθίσταται ακόμη πιο αξιοσημείωτη, αν αναλογιστούμε ότι χίλια χρόνια νωρίτερα η Κίνα είχε ανοιχτεί στον βουδισμό, ο οποίος καταγόταν από την Ινδία. Η ιστορία επαλήθευσε την πρόβλεψη του Μοντεσκιέ: το

μήνυμα του Ευαγγελίου δεν διείσδυσε ποτέ πραγματικά στην Κίνα. Ελπίζω απόψε να μου δοθεί ο χρόνος να πω δυο λόγια επ' αυτού του ζητήματος. Εδώ θέλω να σταθούμε στην αφηνιδιαστική διαπίστωση ότι η Κίνα αποκαλύπτει έναν «κατακερματισμό» της σκέψης.

Την ίδια κατάπληξη εκφράζει και ο Λάιμπνιτς όταν μιλά γι' αυτούς τους «ανθρώπους από άλλο πλανήτη»: «Η γλώσσα τους και ο χαρακτήρας τους, ο τρόπος ζωής τους, τα τεχνουργήματα και τα κατασκευάσματά τους, ακόμη και τα παιχνίδια τους, διαφέρουν σε τέτοιο βαθμό από τα δικά μας, που είναι σαν να πρόκειται για ανθρώπους από άλλο πλανήτη, ώστε ακόμη και μια γυμνή αλλά ακριβής περιγραφή των συμπεριφορών τους να αδυνατεί να μας δια φωτίσει γι' αυτούς. Ακόμη και η γνώση που μας προσφέρουν οι πληροφορίες για τις τελετουργίες και τα αντικείμενα των Ελλήνων και των Ρωμαίων, θέματα στα οποία τόσοι και τόσοι λόγιοι αφιερώνουν τις έρευνές τους, είναι περισσότερο χρήσιμη απ' αυτήν που μπορούμε να αποκτήσουμε για την Κίνα». Για έναν άνθρωπο σαν εμένα που, από άποψη παιδείας, κατάγεται από τους Έλληνες και τους Ρωμαίους, υπάρχει εδώ κάτι σαν μια προειδοποίηση...

ΚΟΙΤΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΕΑΥΤΟ ΜΑΣ ΑΠ' ΕΞΩ

Η εργασία μου εντάσσεται σε αυτή την παράδοση. Καθόσον φιλόσοφος, προέρχομαι από την Ελλάδα. Ταξίδεψα

όμως στον κόσμο της Κίνας. Συναντώ λοιπόν ένα χάσμα, αντιλαμβάνομαι μια απόσταση, η οποία με ωθεί να τοποθετήσω τη δική μας σκέψη, την ευρωπαϊκή σκέψη, σε μια διαφορετική προοπτική. Όπως γνωρίζετε, ένα απ' τα πιο δύσκολα πράγματα στη ζωή είναι να πάρεις αποστάσεις από τον τρόπο με τον οποίο σκέφτεσαι. Η Κίνα μάς επιτρέπει ακριβώς αυτό: να κοιτάξουμε τον τρόπο σκέψης μας από κάποια απόσταση, να αμφισβητήσουμε τους κοινούς τύπους του στοχασμού μας, να κοιτάξουμε τον εαυτό μας απ' έξω. Μ' άλλα λόγια, να στοχαστούμε αυτά που θεωρούμε αυτονόητα, αυτά που, καθότι αυτονόητα, δεν τα έχουμε υποβάλει σε κριτικό έλεγχο. Τούτο το ταξίδι στην Κίνα επιτελεί κατά τη γνώμη μου δύο λειτουργίες ή μάλλον κινείται προς δύο κατευθύνσεις: πρώτα απομάκρυνση, κατόπιν επιστροφή. Το πρώτο βήμα είναι να αισθανθούμε τι μπορεί να σημαίνει ολικός αποπροσανατολισμός της σκέψης. Πώς συμπεριφέρεται η σκέψη μας όταν εγκαταλείπουμε την ιστορία της φιλοσοφίας και, κυρίως, τις μεγάλες φιλοσοφικές έννοιες της Δύσης: το Ον, τον Θεό, την Ελευθερία κ.λπ.; Όταν εγκαταλείπουμε τη μεγάλη ινδοευρωπαϊκή γλώσσα εντός της οποίας αρθρώθηκαν τούτες οι έννοιες; Σε τι συνίσταται αυτό το τράνταγμα που άξαφνα κλονίζει τις έννοιες αυτές ως σύνολο;

Η απομάκρυνση, όμως, αυτή οδηγεί σε μια επιστροφή — ακόμη κι όταν η απομάκρυνση δεν σταματά (είναι προφανές π.χ. ότι δεν έπαψα να διαβάζω κινεζικά κείμενα). Επιστρέφουμε στη φιλοσοφία προκειμένου να διερευνή-